

Проф. Г. Ващенко

**ПРОЄКТ СИСТЕМИ ОСВІТИ
В САМОСТІЙНІЙ УКРАЇНІ**

**Накладом Центрального Комітету СУМ
Мюнхен 1957**

Проф. Г. Ващенко

**Проект
системи освіти в самостійній Україні**

Накладом Центрального Комітету СУМ

Мюнхен 1957

ВСТУП

Події міжнародної політики розвиваються так, що ми можемо сподіватись розпаду протиприродної большевицької держави, яка принесла стільки нещастя мільйонам населення ССРСР і загрожує катастрофою всьому людству. Коли саме розпадеться ССРСР, сказати важко, а що він розпадеться і то в порівняно скорому часі, в цьому не може бути сумніву. Про це свідчить велика економічна криза в ССРСР, внутрішні суперечності й боротьба в середині комуністичної партії, а особливо — політичні повстання на теренах ССРСР і навіть в концентраційних таборах.

З розпадом большевицької держави для поневолених Москвою народів і в тому числі для українців відкриваються перспективи щодо розбудови свого національного й культурного життя.

Такі перспективи вже відкривались перед нашим народом в часи лютневої революції 1917 р., коли впала царська влада і почався рух в напрямку створення української самостійної держави. Але українська інтелігенція не була підготована до того, щоб гідно очолити цей рух. Тому визвольні змагання України закінчилися поразкою і поневоленням навіть далеко важчим, ніж за часів царської Росії. Щоб цього не сталося і в часи розпаду ССРСР, потрібна ґрунтовна підготовка у всіх галузях політичного і культурного життя нашого народу.

Як український педагог, я хотів би висловити свої думки щодо підготовки нашого народу в галузі розбудови своєї національної освіти. Що освіта має величезне значення у всіх галузях життя народу, — це ясно для кожної мислячої людини. Доказів цьому багато дає історія як старих, так і нових часів. Наприклад, Німеччина, не зважаючи на великі політичні помилки часів гітлеризму, не зважаючи на страшні розрухи, що їх принесла з собою друга світова війна, переважно завдяки добре поставленій освіті зуміла

швидко відбудувати своє господарство і знову стати могутньою державою, з якою рахуються всі народи світу. Зрозуміли добре значення освіти і большевики. З перших же років революції вони взяли школу в свої руки і зробили з неї знаряддя в своїй боротьбі за опанування світу. І коли большевицька система останній час дуже захиталась, то це пояснюється виключно антиприродністю її і властивими їй внутрішніми суперечностями.

Тому на розбудову своєї національної освіти й виховання молоді і нам, українцям, слід звернути найбільшу увагу.

Одним з найважливіших питань в галузі освіти, що стоять перед нашим народом, є питання про освітню систему. Під системою освіти слід розуміти мережу освітньо-виховних закладів, що існують у певній державі, починаючи від дитячого садка і кінчаючи університетом, високими технічними школами та академією наук.

Система освіти звичайно відповідає соціально-економічному устроєві держави. Коли в суспільстві розгортається політична боротьба і державний устрій змінюється, це відбивається і на системі освіти. З'являються спроби в той чи інший бік змінити її. Тому, плянуючи розбудову освіти у вільній самостійній українській державі, слід взяти до уваги соціально-політичний устрій її, що ймовірно існуватиме в ній. Крім того, щоб уникнути помилок в розбудові системи освіти, що можуть потім тяжко відбитися на подальшому розвитку нашого народу, треба використати досвід минулого і сучасного. Дуже велике значення для нас має досвід системи освіти на Україні за часів царату і часів большевицького панування. Ґрунтовна аналіза цього досвіду перш за все покаже нам великі хиби в організації системи освіти, що їх мусимо уникати. Багато позитивного в розв'язанні питань про систему освіти у вільній українській державі може дати короткий, але плодovitий досвід організації української школи в період 1917-1923 рр., коли наш народ з великим ентузіазмом розбудовував свою національну культуру взагалі і свою національну школу зокрема.

Крім того, ми мусимо врахувати також досвід систем освіти на Заході. В ньому ми маємо знайти для себе багато позитивного і корисного. А проте ми не можемо просто запозичити цей досвід і розвивати свою систему освіти за якимось західним зразком. Як ми зазначили вище, система освіти має відповідати перш за все соціально-політичному устроєві держави, а також психології народу та його національним традиціям. У всьому цьому український народ має свої відмінності, що відрізняють його від інших народів.

Система освіти в царській Росії

Система освіти в царській Росії була послідовно побудована на засадах становости (сословности). Цим вона помітно відрізняється від систем освіти в Західній Європі і Америці, де юридично всі громадяни мають рівні права на освіту в усіх її формах і на всіх ступнях, при умові, що на вищих ступнях можуть оплачувати її. В царській Росії навіть заможні люди т. з. нижчих станів не мали права вчити своїх дітей у школах, призначених для привілейованих станів. Це пояснюється тим, що в Росії до 1917 р. зберігався розподіл суспільства на стани, при чому кожен із них мав свої особливі права і своє особливе становище в суспільстві.

Вищим, привілейованим станом було дворянство. Воно мало найбільші права щодо державної служби; крім того, мало свої станові організації, привілеї в справі суду і т. ін. Далі йшло міщанство, до якого зараховувались крамарі, промисловці та дрібні службовці. За ними йшли робітники фабрик і заводів. Рядом з ними з погляду станового стояли селяни. Деяка різниця була між міщанами. Багаті крамарі і промисловці одержували звання «почесних громадян», що давало їм деякі привілеї порівняно з біднішими крамарями. Окремо, як суспільний стан, стояло духівництво. Воно мало свої органи керівництва: синод, єпархіяльні архієреї, консисторії, благочинні, свої з'їзди.

Відповідно до цього була розбудована і система освіти в Росії. Найбільші і при тому вишнєтклові права в галузі освіти мали дворяни. Вони могли учитись у школах всіх типів, починаючи з народньої початкової

і кінчаючи університетами і високими технічними школами. Але в Росії існували школи, в яких могли вчитись лише діти дворян. Це т. зв. пажеські корпуси, ліцеї, кадетські корпуси, інститути шляхетних дівчат.

Свої спеціальні школи мало й духівництво. Це — духовна школа (бурса), духовна семінарія, духовна академія. В цих школах вчились переважно діти духівництва, хоч в кінці 19 і початку 20 ст. вчились у них небагато дітей міщан і навіть селян. Але становище їх де в чому відрізнялось від становища дітей духівництва. З них брали досить високу платню за навчання і користання гуртожитком, — з дітей духівництва платня була менша, а значний відсоток останніх зовсім звільнявся від платні. Діти духівництва, переважно міського, часто вчились в гімназіях. Це пояснюється тим індиферентизмом в стосунку до релігії, що характеризує дореволюційне суспільство Росії, і відсутністю серед російської інтелігенції належної пошани до церкви і духівництва.

Діти мешканців міста, урядовців і купців навчалися в гімназіях і реальних школах. Але при цьому слід зазначити, що крім звичайних гімназій до 1917 р. в Росії існували спеціальні дворянські гімназії, куди приймалися виключно діти дворян. При них існували гуртожитки, в яких учні виховувались в дусі дворянських традицій.

В кінці XIX і початку XX ст. в Росії було організовано по містах і селах багато ремісничих шкіл різного типу і сільсько-господарчих нижчих і середніх шкіл. Так, напр., в Діхтярях на Полтавщині була організована ткацька школа, в Миргороді мистецько-ремісничача школа. Призначались вони переважно для селянських дітей. Разом з т. зв. вищими початковими школами це були т. зв. «школи тупики». Учні після закінчення їх не могли вступати до інших шкіл і продовжувати свою освіту.

Характеристичною особливістю системи освіти в царській Росії було також те, що школами керували різні відомства: міністерство освіти, міністерство фінансів, міністерство хліборобства, шляхів сполучення, синопод. Іноді навіть школи того ж самого типу й майже

з однаковими програмами навчання перебували в різних «відомствах». Так, напр., частина жіночих гімназій належала до міністерства освіти, а частина перебувала у відомстві імператриці Марії.

Крім державних шкіл, в Росії особливо в кінці XIX і в початку XX ст. існували школи приватні. Зокрема багато існувало приватних комерційних шкіл. Програми навчання в них були такі ж самі, як і в школах державних, але рівень його був різний в залежності від того, хто керував школою. До речі, в комерційних школах багато вчилосся жидівських дітей, яким вступ до інших шкіл був дуже обмежений.

Мова викладання у всіх школах була російська.

Станова система освіти, що існувала в дореволюційній Росії, дуже тяжко відбивалася на дітях т. зв. нижчих станів, зокрема на дітях селян. Їм фактично була закрита дорога не тільки до високої школи, а навіть і до середньої освіти. А особливо у важкому стані перебували діти українських селян. Російська мова була для них незрозумілою. Тому школа мало давала їм знань, або давала знання в перекрученому вигляді. Мало того, школа навіть у здібних дітей не викликала охоти до науки і цікавості до читання книжок, бо вони були написані чужою мовою. З великою переконливістю хиби дореволюційної російської школи на Україні показав Борис Грінченко у своїй брошурі «На безпросветном пути». В наслідок цього рівень освіти на Україні дуже підупав. Тим часом, коли в XVII ст. за свідченням чужоземних мандрівників майже все населення України і в тому числі жіноцтво було грамотним, в кінці XIX ст. і на початку XX ст. було 80% неграмотних. Зрозуміло, що при таких умовах освіти гинули таланти багатьох українських селян. Шевченко лише завдяки щасливому збігові обставин міг одержати освіту в академії мистецтва. А скільки талановитих українських селян зовсім залишилися без освіти?

Тому то українські громадські діячі не раз підносили питання про школу з українською викладавкою мовою. Так, напр., в 1904 р. на зібранні Полтавського земства депутат Леонтович виступив з доповіддю на

що тему і був підтриманий зібранням. Питання це ставилось і в державній думі. Але царський уряд уперто продовжував русифікаторську політику.

Шкоду викладання чужою, російською мовою розуміли й учні в країнах поневолених Москвою і часами різко протестували проти цього. Так в березні 1905 р. в Кутаїсі застрайкували учні духовної школи і поставили до шкільної адміністрації такі вимоги:

а) викладання всіх дисциплін мусить провадитись грузинською мовою,

б) російська мова має бути одним з предметів викладання,

в) при школі мусить бути організована бібліотека з грузинською мовою,

г) звільнити учителів росіян, за винятком тих, які викладають російську мову, і декого з учителів-грузинів, що виявили велике угодство до російського уряду.

А скінчилася справа тим, що школа була на якийсь час закрита, а ініціатори страйку звільнені.

Нарешті великою хобою шкільної освіти в дореволюційній школі був її скрайній формалізм. Причина його полягала перш за все в тому, що школа не була зв'язана з місцевим життям. Це меншою мірою стосується до шкіл в місцевостях населених росіянами, і повною мірою стосується шкіл в місцевостях неросійських. Відірвана від життя школа не могла по справжньому зацікавлювати дітей наукою. Тільки талановиті учителі, до того ще добре обізнані з дитячою психологією, могли зацікавлювати дітей.

Причини формалізму дореволюційної російської школи коріняться також в системі освіти. В Росії, за винятком Лесгафтівських курсів, не було високих шкіл, що давали б педагогічну підготовку учителям середніх шкіл. В університетах не було навіть окремих кафедр педогогіки. Такі кафедри були лише в духовних академіях. Тому в багатьох випадках учителі середніх шкіл були зовсім не обізнані з педагогікою і педагогічною психологією, не розуміли психіки дітей, часто викладали свої дисципліни сухо, формально.

Особливо це стосується хлоп'ячих гімназій. Тому учні середніх шкіл, за невеликими винятками, не цікавились шкільною наукою, іноді відчували до неї відразу. Не рідко траплялись такі випадки, що учні після закінчення школи «урочисто» спалювали шкільні підручники, підкреслюючи цим, що вони, врешті, покінчили з остогидлою школою. Відношення між учнями і вчителями середніх шкіл часто були ворожими. Це ніби були два табори, що уперто боролись між собою. Учні намагались на кожному кроці зробити учителеві якусь неприємність: вимазували крейдою стілець вчителя, помітивши, що вчитель має звичку при викладанні спиратись руками на парту, навмисно поливали її чорнилом, клали в кишені учительських плащів якісь брудні речі, давали учителям образливі прізвиська і т. ін. Учні, що найбільш пописувались у цьому, користались серед товаришів пошаною, як «герої». Зі свого боку вчителі мстились на учнях: давали їм незадовільні ноти, безжалісно виключали їх зі школи і т. ін.

Хиби середньої дореволюційної школи були, між іншим, ґрунтовно висвітлені на педагогічному з'їзді, що відбувся в Києві 1916 р. Тут виступали з доповідями такі видатні педагоги, як Науменко і Зінківський. На фактах вони доводили, що середня школа, особливо гімназія, вбиває в учнях інтерес до науки, що в наслідок формалізму в навчанні порівняно невеликий відсоток учнів, що вступають до школи, нормально закінчують її і т. ін. Хиби дореволюційної російської школи відбиті і в мистецькій літературі. Так, напр., Чехов у своєму оповіданні «Человек в футляре» вив карикатурний тип бездушного вчителя-формаліста. Федір Сологуб написав роман «Мелкий бес», героєм якого, учитель середньої школи, ненавидить своїх учнів і садистично радіє, зробивши їм якусь неприємність.

Всі вказані вище хиби освітньої системи на Україні за царських часів слід взяти до уваги при розбудові освіти у вільній українській державі.

Русифікаторська політика Москви в галузі народної освіти викликала протести серед національно свідомої

української інтелігенції. Але все це були «голоси в пустелі». Москва з політичних міркувань не хотіла й на крок відступити від русифікаторської політики і всі заяви про українську національну школу рішуче відкидала. І на цьому стояв не тільки царський уряд, а й значна частина російської інтелігенції.

Політична ситуація в Україні різко змінилась в лютому 1917 р. Впала російська царська влада. Уяремнені Москвою народи відчули подих свободи; розпочинається рух в напрямку утворення самостійних національних держав і розвитку своєї національної культури. Зрозуміло, цей рух охопив і широкі маси українського народу. Але тут мусимо відзначити, що в боротьбі за самостійну національну державу українці в 1917-1921 рр. не виявили достатньої організованости, послідовности і стійкості. Більшість українських інтелігентів, що взяли в свої руки кермо політичного життя, були зв'язані з російськими соціалістичними партіями і не хотіли поривати зв'язків з ними. Для них на першому місці стояв соціалізм, а на другому Україна. Переважно цим пояснюється поразка України у визвольних змаганнях. Зате в боротьбі за свою національну культуру і зокрема за свою школу українська інтелігенція виявила більше підготованости і стійкості. Велику роль тут відіграла попередня діяльність відомого українського патріота, письменника Грінченка. Крім згаданого вище брошури «На безпросветном пути», він склав словник української мови, що має велике значення в розбудові української літератури, науки, освіти. Значну роль в підготовці української інтелігенції в боротьбі за національну культуру і школу відіграли також педагог-українець Ушинський і славетний філолог Потебня. Обидва вони в своїх творах ґрунтовно довели, що нормальний розвиток культури народу може відбуватися лише на основі національної мови. Коли ж народ губить свою мову, він розкладається. Що ж до самої мови, то Потебня довів, що різниця в мовах не є лише різницею зовнішньою, — вона внутрішня, істотна, що з словами, які у різних народів визначають тожні предмети, з'єднується різні відтинки уявлень і

понять, властиві окремим народам. Тому то точний переклад на чужинні мови фактично неможливий.

Підготованим до боротьби за національну школу було і наше вчительство, в першу чергу учителі народніх шкіл. Вони були міцно зв'язані з українським селом і бачили, яку шкоду приносить народіві школа з викладанням чужою мовою.

Боротьба за національну школу в Україні почалась в скорому часі після лютневого перевороту. В Києві було організовано товариство Шкільної Освіти. В початку квітня 1917 р. воно скликало всеукраїнський Учительський З'їзд в Києві, який виніс важливі резолюції щодо організації української національної освіти. Не подаючи докладно постанов з'їзду, зупинимось лише на важливіших з них. Перш за все з'їзд поставив вимогу, що школа на Україні в найближчому часі мусить стати українською як за мовою викладання, так і за її змістом. Друга важлива постанова, — це ліквідація многотипности школи, що існувала в царській Росії і ставила великі перешкоди в освіті більшости населення, а особливо селян. З'їзд підтримав рішення товариства Шкільної Освіти щодо організації Академії Наук, як найвищого наукового закладу, що має розбудувати науку, досліджувати питання українознавства і сприяти удосконаленню шкільної освіти. Як перший практичний крок реалізації цих постанов, з'їзд ухвалив організацію інструкторських курсів у Києві, що мали підготувати лекторів для курсів українізації.

Інструкторські курси відбулися в Києві в червні 1917 р. Слухачами на них були педагоги, делеговані повітовими або губерніяльними учительськими зборами на місцях. Оскільки пам'ятаю, всіх слухачів на курсах було коло 30. Лекції на інструкторських курсах читали: проф. Михайло і Олександр Грушевські, Софія Русова, Науменко, Сушицький, Олекса Левицький. На курсах були прочитані лекції з історії України, української літератури, мови, подана була українська термінологія з математики, граматики і т. ін.

В кінці червня слухачі інструкторських курсів розїхались як лектори по містах України. Там уже було підготовлене все для курсів українізації. Курси відбу-

вались звичайно в найбільших залах, що були в містах. Але вони не завжди могли вміщати всіх слухачів. Серед останніх, крім учителів сільських і міських шкіл, було багато священиків, були директори та інспектори. Піднесення на курсах було надзвичайне. Можу з повною відповідальністю сказати, що протягом своєї більше як 50-річної педагогічної праці я не читав в іншій аудиторії, що з таким захопленням слухала б лекції, як на цих курсах. І це не зважаючи на те, що Москва протягом сторіч провадила русифікаторську політику і вживала всіх заходів для того, щоб убити в нашій народі національну свідомість. Піднесений настрій слухачів стимулював енергію лекторів і вони прикладали всіх зусиль, щоб найкраще підготуватись до своїх лекцій.

В середині серпня 1917 р. в Києві відбувся другий Всеукраїнський Учительський З'їзд. На ньому були прочитані доповіді видатних українських педагогів С. Русової, Я. Чепіги, А. Холодного, М. Дем'яновського, Стеблиної.

С. Русова прочитала добре обґрунтовану з психологічного і національного боку доповідь на тему «Націоналізація школи». Вона доводила, що кожний народ мусить мати свою національну школу, бо без цього він не зможе нормально розвиватись. Школа мусить бути національною не тільки за мовою викладання, а й за його змістом: вона мусить бути зв'язана з народним побуттом, традиціями, світоглядом. Тому учитель мусить не тільки давати знання учням і виховувати їх у школі, а повинен також тримати зв'язки з місцевим населенням.

Я. Чепіга в своїй доповіді «Соціалізація народньої освіти», критикуючи російську школу царських часів, висунув такі вимоги щодо організації освіти в Україні: 1) всі громадяни України мусять мати рівні права на освіту, 2) навчання на всіх ступнях повинно бути безплатним, 3) освіта мусить бути обов'язковою, 4) вся українська молодь, незалежно від матеріального стану батьків, має право одержувати освіту, а держава через школу має забезпечувати учнів безплатно шкіль-

ними підручниками, письмовими приладдями і навіть їжею.

Остання вимога, яку виставив Чепіга у своїй доповіді, — це та, що школа мусить бути світською, інакше кажучи, з неї зустриє бути виключено викладання релігії. Ця теза зустріла критику з боку декількох співучасників з'їзду.

Грунтовну доповідь прочитав М. Дем'яновський на тему «Українізація початкової школи». В його доповіді було багато спільного з доповіддю Софії Русової. М. Дем'яновський переконливо доводив велику виховну роллю рідного слова, пісні, народніх звичаїв. Він характеризував учителя як душу школи, як того, хто кладе початок культури та інтелігентности дитини в їх кращому розумінні, підкреслив велике значення доброго, веселого дитячого товариства в школі. Дуже цінною в доповіді Дем'яновського була думка про те, що школа мусить бути для дитини рідною оселею, тим осередком, починаючи з якого учні під керівництвом учителя поступово знайомляться спочатку з рідним селом, його природою і мешканцями, а потім з повітом, губернією, цілою Україною і нарешті цілим світом. Це те, що в педагогіці має назву принципу краєзнавства у навчанні.

Останньою була доповідь П. Стеблиної на тему «Дитячий садок», присвячена питанням дошкільного виховання. Доводячи велику роллю дошкільного періоду у формуванні особистости людини, бо в цей період закладаються основи вдачі і світогляду, П. Стеблина вказала на той безпорадний стан, в якому перебуває значна частина селянських дітей на Україні, особливо дітей бідноти. Виходячи з таких залогень, вона доводила конечну потребу в заснуванні дитячих садків, особливо на селах.

Вкінці з'їзд виніс декілька постанов в справі освіти в Україні. Наводимо найважливіші з них:

1) Школа мусить бути національною не тільки за мовою викладання, але й за його змістом; звідси вимога змінити програми шкільного навчання, надавши їм український зміст.

2) Школа мусить бути єдиною і організованою так,

щоб усі громадяни мали право на безплатну нижчу, середню і вищу освіту щоб учні були забезпечені підручниками, щоб школа була світською, але з бажання батьків може бути уведене викладання релігії.

3) Народня початкова школа має бути загальноосвітньою з семирічним курсом навчання. Вона мусить мати два центри: молодший з чотирирічним курсом і старший з трирічним курсом.

До середніх шкіл відносяться гімназії з чотирирічним курсом навчання, технічні школи, сільсько-господарські, учительські семінарії. Програми їх мусять бути побудовані так, щоб до них безпосередньо можна було вступити після закінчення семирічної загальноосвітньої школи.

4) По всіх селах України організувати «Просвіти» і по всіх повітах закласти «Учительські Спілки».

5) З осені 1917 р. відкрити в Києві Український Народній Університет.

6) При школах влаштувати дитячі садки. З метою підготовки педагогів дошкільників українізувати фребелівські курси.

До цього слід додати, що українське вчительство, вимагаючи українізації школи, разом з тим виявило національну толерантність і поставило вимогу організувати для дітей національних меншин національні школи.

Крім того, звертає на себе увагу висунутий на Всеукраїнських З'їздах принцип свободи учителя у виборі підручників і метод навчання. Як бачимо далі принцип свободи в педагогічній роботі відіграв позитивну роль в організації шкільної освіти в Україні не тільки в ті роки, коли ще існувала українська влада, а декілька років і після того, як наша школа перейшла до рук большевиків.

В кінці 1919 р. в Кам'янці-Подільському був вироблений проєкт системи загальної освіти в Україні під назвою «Єдина школа». В проєкті поданий також навчальний план загально-освітньої школи першого й другого ступня з зазначенням кількості годин для кожної дисципліни. В розкладі годин на першому місці стоїть Божий Закон.

Але цей проєкт, на жаль, не був реалізований, бо в 1920 р. большевики опанували Україну і ввели в ній свою систему освіти.

Постанови Всеукраїнських Учительських з'їздів і курси українізації школи дали значні позитивні наслідки в культурному національному рухові в Україні, особливо в галузі шкільництва. Вже з осені 1917 р. всі сільські школи стали за мовою і змістом викладання українськими. Зукраїнізувалось також багато шкіл по містах і то не тільки початкових, а й середніх. Українськими стали вчительські семінарії та інститути. В 1918 р. багато професорів університетів перейшли на українську мову викладання. В Полтаві і Кам'янці Подільському були засновані нові університети, в яких всі дисципліни викладались українською мовою. Коли не вистачало місцевих лекторів, їх закликали з великих міст, Харкова або Києва. Так в Полтавському університеті читав лекції відомий харківський професор-історик Багалій. Культурний національний рух захоплював студентів, і вони ретельно відвідували лекції і з великою цікавістю слухали їх. По селах і містах організовувались товариства «Просвіти», що несли в маси українського народу знання і будили національну свідомість. По містах улаштовувались учительські курси, що продовжували і поглиблювали роботу, розпочату літом 1917 р.

Російське і зрусифіковане вчительство пробували боротись з українським рухом. Вони творили російські вчительські спілки і намагались протидіяти українцям. В Полтаві завзято боровся з українцями член російської вчительської спілки А. Макаренко, що з нього в наші часи большевики зробили найбільшого советського педагога. Але боротьба росіян і малоросів не мала успіху. Український національний рух в галузі культури підтримували широкі кола суспільства. Оскільки цей рух був міцним, між іншим, свідчать події за часів денікінщини. Денікінці прийшли на Україну в кінці літа 1919 р. Одним із перших їх заходів було намагання ліквідувати українську школу і повернути її на старі московські рейки. З цією метою був виданий наказ генерала Май-Масвського, за яким державне утримання мали одержувати лише школи з російською викла-

довою мовою. Здавалось, що українські школи всіх типів мусіли припинити своє навчання. Але цього не сталося. На допомогу українським школам стає українське суспільство, зокрема кооперативні товариства. Завдяки цьому українські школи були забезпечені матеріально не гірше, а іноді навіть і краще, ніж школи російські. Були вжиті заходи і в напрямку ідейного керівництва українськими школами. Так, напр., в Полтаві було організоване товариство під назвою «Українська культура». Воно мало відділи шкільної і позашкільної освіти і видавало журнал, що теж мав назву «Українська культура». В ньому вміщались статті переважно на педагогічні теми. Так, напр., автор цієї розвідки, будучи редактором журналу, вмістив в ньому статтю на тему «Завдання освіти на Україні і творча школа». З допомогою товариства «Українська культура» широко розгорнула діяльність полтавська «Просвіта». При ній були організовані високошкільні курси з університетськими програмами. Слухачами на цих курсах були студенти Полтавського університету, що з приходом денікінців перейшов під керівництво росіян і не мав викладів. Лекції на курсах читали професори Полтавського університету. Виходило, що університет був лише перенесений в інше, правда, значно менше приміщення.

Крім того, при «Просвіті» була організована спілка української молоді, що мала назву «Молоде громадянство».

В перші роки революції широку і цікаву діяльність розгорнули й українські початкові та середні школи, йдучи шляхами, що їх накреслили Всеукраїнські Учительські З'їзди в 1917 р. Завдяки тому, що вчительство було захоплене українським національним рухом і разом з тим користалось свободою в педагогічній діяльності, воно не тільки працювало з великою енергією, а разом з тим часто виявляло справжню творчість і дух шукань. Учителі читали педагогічну літературу і, стоячи на українському національному ґрунті, робили спроби застосовувати в педагогічній практиці досягнення європейської й американської педагогіки.

Взагалі можна сказати, що завдяки духу свободи майже кожна школа мала своє оригінальне обличчя. Так, напр., своє обличчя мала Полтавська гімназія, на чолі якої стояв галичанин Замора. В ній перш за все кидалась у вічі свідома шкільна дисципліна, що відбивалось на поведінці учнів під час лекцій і перерв, на відношенні їх до вчителів, на тому, як вони виконували домашні завдання. Сьома гімназія, що містилась на Сінній площі, широко використовувала в процесі навчання т. зв. Ласвську методу, або методу активної ілюстрації.

На нашу думку, найбільшої уваги серед українських середніх шкіл заслуговують перша Київська гімназія ім. Шевченка, на чолі з відомим педагогом, членом СВУ, Дурдуківським, і Полтавська 6-а гімназія ім. Стеценка на чолі з П. Голобородьком. В гімназії ім. Шевченка на дуже високому рівні стояло викладання українознавчих дисциплін і патріотичне виховання молоді. Учні одержували ґрунтовні знання з української історії, літератури, географії та інш. Все це давалось в живій формі і захоплювало учнів. Школа розвивала також творчі здібності у вихованців, про що, між іншим, свідчили численні малюнки учнів, зібрані ними в кабінетах і лябораторіях колекції, різні вироби і т. ін. Про високий рівень патріотичного виховання молоді гімназії ім. Шевченка, свідчить, між іншим, те, що серед учнів її широко розгорнувся націоналістичний український рух і утворилась спілка української молоді (СУМ). В гімназії ім. Шевченка учився і відомий сумівець Павлушков, що був в 1930 р. притягнутий до суду на відомому процесі СВУ.

Гімназія ім. Стеценка містилась на передмісті Полтави, що звалось Павленки. Директором її був Павло Голобородько, що скінчив університет і крім того, прослухав спеціальні педагогічні курси в Петербурзі. Це був щирий український патріот і ґрунтовно освічений педагог. В керованій ним школі на високому рівні стояла навчально-виховна робота, особливо естетичне виховання, чому сприяла сама обстановка школи: новенькі зручні лавки, образи на стінах, українські килими в залі, керамічні вироби, здобуті в Миргородській мис-

тецькій школі, зразкова чистота в класних кімнатах і залі. В гімназії ім. Стеценка, між іншим, викладалася пластика. Викладала її талановита вчителька Ада Рікторіон. Школа ім. Стеценка повною мірою виконала вимогу Всеукраїнських Учительських З'їздів в Києві щодо міцного зв'язку з навколишнім населенням. Вона стала справжнім культурним його осередком.

Павленки до революції користувались дуже недоброю славою. Тут часто бували випадки хуліганства, бійки, бешкетування, так що мешканці Полтави увечорі боялись тут проходити. Під впливом школи все це зникло. Учні переносили в родину з школи дух української культури і позитивно впливали на своїх родичів. Крім того, школа часто організувала літературні ранки і вечори з співами, деклямаціями, улаштовувала вистави. На всіх цих імпрезах завше було багато мешканців Павленок.

Український дух і напрямок діяльності зберігся в українських школах і після поразки наших визвольних змагань. З цього боку дуже характеристичний є приклад Білицької педагогічної школи на Полтавщині. Ця школа до 1920 р. містилась в 6-и кілометрах від Полтави на місці відомої в історії Полтавської баталії коло могили, в якій були поховані вбиті вояки. Вона мала назву «Школа на Шведській Могилі». В 1920 р. большевики обернули прекрасне приміщення школи на концентраційний табір, а саму школу перевели в Білики, Кобеляцького повіту. Як керівник школи, я вживав всіх заходів, щоб між нею і місцевим населенням були найміцніші зв'язки. З цією метою школа організувала часті академії на честь українських видатних діячів, літературні вечори, давала концерти, ставила вистави. На академіях та імпрезах завжди було багато місцевих селян. Крім того, студенти Білицької школи ретельно вивчали місцеву природу, під керівництвом доброго педагога досліджували місцеві ґрунти і нашарування на берегах Ворска, вивчали рослинність і організували досить добрий природний кабінет. При школі була заснована також майстерня, яка виробляла складні приладдя для психологічних експериментів, що дало можливість організувати педагогічний кабінет і провадити в ньому систематичні психологічні досліді.

Стоячи на національному ґрунті, школа в той же час використовувала кращі надбання західної педагогіки. Так в молодших класах зразкової народної школи застосовувалась метода навчання грамоти відомої італійки-педагога Монтесорі.

Взагалі за три-чотири роки свого існування система освіти, розбудована українськими педагогами, цілком виправдала себе. Приходиться пожаліти, що большевики злочинно обірвали її існування і зліквідували багато видатних українських педагогів. Бажано, щоб цей досвід української школи не загинув марно; щоб він був ґрунтовно досліджений і використаний як одна з важливих основ при розбудові системи освіти в самостійній Україні.

Большевицька система освіти в Україні

Між большевицькою системою освіти в Україні і системою освіти в РСФСР існувала деяка різниця, але вона дуже незначна, та й існувала вона лише до 1927 р. Основні засади, на яких розбудовувалась і розбудовується система освіти в СРФСР, спільні для цілого ССРСР і в тому числі для підсоветської України. Тому, щоб зрозуміти суть цієї системи, треба бодай в коротких рисах з'ясувати ідеологічні засади її.

В розбудові большевицької системи освіти величезну роль відіграв Ленін. Ще до революції 1917 р. він приділяв багато уваги справам освіти, про що свідчать такі його статті, як «О чем думают наши министры!», «Перлы народнического прожектерства», «К вопросу о политике народного просвещения» і т. ін. В своїх статтях Ленін відзначає дуже низький рівень освіти в Росії. З особливою різкістю критикує він освітню політику царського уряду в статті «К вопросу о политике министерства народного просвещения». Тут він називає останнє міністерством «народного затемнения», відзначає, що дітей шкільного віку в Росії 22%, а учнів 4,7%, що грамотних в Росії всього 21%. Він критикує кошторис міністерства народної освіти, за котрим на освіту одного мешканця приходиться всього 80 коп. Багато статей присвятив Ленін російському студентству і взагалі молоді, що вчиться.

В проєкті програми соціал-демократичної партії, що складений під великим впливом Леніна, висловлені такі вимоги щодо освіти: відділення церкви від держави і школи від церкви, загальне безплатне обов'язкове навчання до 16 років, забезпечення бідних дітей харчами, одягню і шкільними приладами за рахунок держави (збір творів т. V, ст. 14). Крім того, Ленін виступав проти станової школи, що існувала в царській Росії. Він відрізняє школу стану, що доступна лише представникам певного стану, і класову, що доступна юридично для всіх, а фактично доступна лише тим, хто може заплатити за навчання. Але та і друга не відповідають інтересам пролетаріату. Разом з тим Ленін підтримував ідею сполучення навчання з виробничою працею. «Не можна собі уявити, — писав він, — ідеалу майбутнього суспільства без поєднання навчання з виробничою працею молодого покоління: ні навчання, ні освіта без виробничої праці, ні виробнича праця без рівнобіжного навчання і освіти не можуть бути поставлені на таку височінь, що вимагається сучасним рівнем техніки і станом наукового знання» (т. II, ст. 288).

Коли порівняти вимоги Леніна до освіти з вимогами, що їх ставили прогресивні громадські і культурні діячі перед большевицькою революцією, то можна побачити, що в вимогах Леніна нічого нового нема. Декому новою може здаватися ідея поєднання освіти з виробничою працею, ідея, яку обстоював Маркс. Але така думка була б хибною. Ідею поєднання освіти з виробничою працею не тільки обстоював, а навіть реалізував у своїй педагогічній практиці геніальний швейцарський педагог Пестальюці ще в XVIII ст. З того часу ця ідея не зникла серед передових педагогів. А в кінці XIX і з початку XX ст. її докладно обґрунтував і детально розробив відомий німецький педагог Кершенштайнер, автор праці «Трудова школа», яка була перекладена російською мовою. Твори Маркса мало були поширені серед учительства до революції, натомість праця Кершенштайна була відома учителям, особливо тим, що вчилися в учительських семінаріях й інститутах.

Але різниця між поглядами Леніна в справах народньої освіти і поглядами передових громадських дія-

чів полягала в комуністичній ідеології, що будується на засадах матеріалізму і атеїзму і є основою большевицького тоталітаризму. Виходячи з цього, Ленін дивився на школу як на знаряддя комуністичної партії в її боротьбі за опанування світу і його комунізації. Такий погляд на школу і виховання молоді Ленін чітко висловив у своїй промові на третьому з'їзді комсомолу в 1920 р.

Під великим впливом Леніна була складена також програма ВКП, 12-й параграф якої присвячений питанню освіти. Наведемо декілька точок цієї програми.

«В галузі народньої освіти, — сказано в програмі, — ВКП ставить своїм завданням довести до кінця почату жовтневою революцією справу перетворення школи з знаряддя класового панування буржуазії на знаряддя повного знищення поділу суспільства на класи, на знаряддя комуністичного переродження суспільства.

В період диктатури пролетаріату, що робить можливим повне здійснення комунізму, школа повинна бути не тільки провідником принципів комунізму взагалі, а й провідником ідейного організаційного виховного впливу пролетаріату на півпролетарські і не пролетарські шари трудящих мас з метою виховати покоління, здібне остаточно встановити комунізм. Найближчим завданням на цьому шляху в сучасний момент є подальший розвиток встановлених уже советською владою наступних основ шкільної й освітньої справи.

1) Уведення безплатної і обов'язкової загальної і політехнічної (що знайомить в теорії і на практиці з усіма головними галузями виробництва) освіти для всіх дітей обох статів до 17 років.

2) Організація сітки дошкільних установ: ясел, садків, і т. ін., з метою поліпшення суспільного виховання і розкріпачення жінки.

3) Повне здійснення принципів єдиної трудової школи з викладанням рідною мовою, з спільним навчанням дітей обох статів, безумовно світської, себто вільної від будь-якого релігійного впливу, школи, що провадить міцний зв'язок навчання з громадсько-виробничою працею, готує всебічно розвинених членів комуністичного суспільства.

5) Підготовка нових кадрів робітників освіти, прийнятих ідеєю комунізму.

Всі зазначені вище засади освіти практично переведились советською владою з самого початку большевицької революції. Одною з перших щодо часу постанов советського уряду була постанова про передачу виховання і освіти з духовного відомства до відомства Народнього комісаріату освіти від 15 грудня 1917 р.

В постанові сказано: «Передачі підлягають всі церковно-приходські—початкові, одноклясові, двоклясові, учительські семінарії, духовні школи і семінарії, жіночі епархіяльні школи, академії і всі інші, що носять різні назви, нижчі, середні й вищі школи й установи духовного відомства з штатами, асигновками, рухомим і нерухомим майном, себто будинками, надвірними будинками, земельними участками під будівлями і необхідними для шкіл землями з садибами, коли такі виявляться, бібліотеками і всякого роду підсобниками, цінностями, капіталами і цінними паперами і процентами з них і з усім тим, що призначалось для вище зазначених шкіл і установ» (Собрание узаконнений і распоряжений правительства», вид. 1937 р., стор. 126).

В скорсму часі після цього 23 січня 1918 р. вийшов декрет «народніх комісарів» про відділення церкви від держави і школи від церкви. В декреті, між іншим, сказано: «викладання релігії у всіх державних і громадських, а також приватних учбових закладах, де викладаються загально-освітні дисципліни, не допускається».

На таких же засадах розбудовувалась і розбудовується система освіти і в Україні. Свою систему освіти большевики почали вводити в Україні з 1920 р. Спочатку вони діяли дуже обережно і навіть нерішуче, намагаючись найти підтримку серед місцевого учительства.

Керівництво освітою перебувало в руках народнього комісаріату освіти, що містився в Харкові. Першим комісаром був Гринько, в 1925 р. його заступив Шумський, а останнього в 1927 р. замінив Скрипник. Все це були ставленники і вислужники большевицької Москви, а Шумський і Скрипник були до того ще підступними і жорстокими людьми, що зробили багато зла українсь-

кому народів. За часів українських визвольних змагань Шумський брав дуже активну участь в боротьбі з українськими патріотами на боці большевицької Москви. Він вів переговори з Сталіним в справі створення советського уряду на Україні в складі російських та українських комуністів, допомагав большевикам в організації повстань в запллі української армії. В 1921 р., під час страшного голоду на Україні, він допомагав большевикам вивозити до Москви хліб з України; будучи комісаром освіти, робив заходи большевизації Української Академії Наук і шкодив їй нормальному розвиткові.

Таким же зрадником України і московським вислужником був і Скрипник. В часи визвольних змагань він очолював великий большевицький загін, що грабував населення, чинив страшні вбивства, по-звірячому поводився з українськими селянами. Наведу, як ілюстрацію звірячої жорстокости скрипниківських банд, один випадок. Це було літом 1920 р. Скрипник з большевицьким загоном прийшов в село Стовбина Долина, Кобыляцького повіту на межі з Полтавським повітом. Тут большевики захпили місцевого дяка, вивели його за село і розстріляли. Але ще більшу садистичну жорстокість виявили бандити у відношенні до родини одного заможного селянина. Отаборившись у його оселі, вони наказали господині, старій жінці, зварити вечерю. Та нічого не пожаліла, щоб тільки догодити страшним бандитам. Коли вечеря була готова і страва була розставлена на стіл, большевики поклали на долівку з одного боку бабу, а з другого діда, накрили їх дошками, а самі сіли вечеряти. Треба тільки уявити собі страшні муки, що їх зазнали ні в чому неповинні люди.

Після закінчення громадянської війни Скрипник був комісаром юстиції в Україні і брав дуже активну участь у злочинній діяльності ЧК; будучи комісаром освіти, він, між іншим, розвалював Українську Академію Наук, переслідував українську Православну Церкву.

Як вислужники большевицької Москви, Шумський і Скрипник добирали подібних собі людей і до складу комісаріату освіти. До 1931 р. в керівництві освітою відігравали велику волю три особи: Соколянський, За-

лужний і Попов Олександр. Це була об'єднана група, що поставила своїм завданням розбудувати освіту й виховання української молоді на засадах рефлексології. Їм здавалось, що саме ця течія в науці про людину найбільше відповідає духові марксизму-ленінізму. В червні 1924 р. була скликана в Харкові педагогічна конференція, що мусіла розглянути ідеологічні засади розбудови освіти УССР і зокрема розбудови советської педагогіки. На конференції виступив з доповіддю Соколянський, який доводив, що справжньою наукою про людину є рефлексологія, яка всю поведінку людини зводить до рефлексів безумовних і умовних, себто до чисто фізіологічних процесів. Але законам рефлексології підлягає не тільки поведінка окремої людини, але й життя суспільства. Тому названі вище особи відрізняли рефлексологію особистості і рефлексологію колективу. Відповідно до цього вони поділяли педагогіку. На таких засадах Соколянський побудував свої тези щодо організації виховання молоді. На них же була побудована і науково-дослідча робота в Українському Дослідчому Інституті Наукової педагогіки (УНДІП).

Такі погляди лягли в основу керівництва школами всіх типів на Україні з боку народнього комісаріату освіти. Що правда, не всі українські педагоги зразу стали на цей матеріалістичний і атеїстичний ґрунт. Багато вчителів початкових і середніх шкіл, багато викладачів високих шкіл на Україні дотримувались у своїй роботі засад, на яких будувалася українська школа в 1917-1920 рр. Це була боротьба з большевизацією школи і науки, але боротьба прихована. Тому про існування якогось українського ренесансу в галузі освіти і виховання молоді в двадцятих роках цього століття не може бути й мови.

Не було нічого свого чисто українського і в системі освіти, що існувала до 1930 р. Цю систему розбудували народній комісар освіти Гринько і його заступник латиш Ряппо. В справі системи освіти між наркомосами УССР і РСФСР в 1920 р. розпочалась досить гостра дискусія. В ній зовсім були відсутні національні моменти. Питання полягало в тому, який з наркомів вірніше розуміє завдання комуністичної освіти і потреби народ-

нього господарства та соціалістичного будівництва в ССРСР. Гринько і Ряппо обвинувачували наркомос РСФСР в половинчастості і лібералізмі, в тому, що він занадто тримається клясичної гуманістичної системи, відводить багато місця загальній освіті і недооцінює професійної технічної освіти, тим часом, як країна потребує численних технічно підготованих кадрів. Як на доказ вірності своїх поглядів вони посилались на слова Леніна: «Нам потрібні столярі, слюсарі, зараз, безумовно. Всі повинні стати столярами і слюсарами і т. ін., але з якимсь додатком загальноосвітнього політехнічного мінімуму». Ця ідея виключного значення професійної освіти і лягла в основу освітньої системи в УСССР. За цією системою школи поділяються на школи соціального виховання (Соцвос) і школи професійної освіти (профос). Центральне місце, як це зазначав і сам Ряппо, посідає профос. («Педагогическая энциклопедия» Т. III, ст. 578-579, Москва 1929).

Побудована на засадах професіоналізації освітня система на Україні мала такий вигляд: 1) дитячий садок для дітей від 4 до 8 років, 2) молодший концентр від 8 до 12 років, 3) старший концентр (з відповідним ухилом) семирічки від 12 до 15 років, 4) професійна школа (три роки) від 15 до 18 років, 5) технікуми, від 3-х до 4 років навчання, інститути від 4-х до 5-ти років навчання, 6) науково-дослідчі інститути, академія наук.

Все це є типи основних освітніх закладів. Поряд з ними існували т. зв. допоміжні школи для тих, хто з тих чи інших причин не міг одержати освіти в школах звичайних. Це були «пункти» для ліквідації неписьменности з однорічним навчанням, школи ліквідації неписьменности з дворічним курсом, школи і курси селянської молоді — два роки навчання, робітничо-селянські університети — 3 роки навчання, вечірні робітничі університети.

Коли порівняти систему освіти в Україні з системою в РСФСР, то головною різницею між ними є те, що в Україні школа соціального виховання мала 7 років навчання, а в РСФСР — 9 років. В РСФСР вона мала назву єдиної трудової школи. Різниця між цими сис-

темами існувала також і в галузі високої освіти. Тим часом, коли в РСФСР збереглися університети з факультетами, в Україні університети були ліквідовані. Крім того, технікуми в Україні будувались над профшколами, як школи з закінченою високою освітою, з вузькою спеціальністю; технікуми в РСФСР будувались на молодшому концентрі другого ступня дев'ятирічки і визнавались за середні школи, хоч курс навчання в них був не трирічний, як у деяких технікумах в УССР, а чотирирічний.

Як бачимо, таке порівняння виходить не на користь системі освіти в Україні. Вона в порівнянні з системою в РСФСР знижувала рівень освіти молоді і надавала їй вузький професійний характер.

Питання про професійну освіту ставилось ще в 1917 р. на всеукраїнських учительських з'їздах, і розв'язувалось воно зовсім не так, як його розв'язав народній комісаріят освіти. Всеукраїнські з'їзди стояли на тому, що професійна освіта мусить розбудовуватись на базі широкої загальної освіти, бо тільки при такій умові школа може підготувати висококваліфікованих робітників. На доказ цього один з співучасників з'їзду, професор сільсько-господарської академії, поділився своїми враженнями від її студентів.

На підставі своїх спостережень він прийшов до висновку, що кращими студентами академії були не ті, які перед вступом до неї закінчили середні сільсько-господарські школи, а колишні учні гімназій і духовних семінарій, де порівняно високо стояла загальна освіта. І це цілком зрозуміло. Щоб глибоко розібратись в питаннях техніки, тим більше, щоб виявити власну творчість, потрібний широкий розумовий обрій, а не вузькі суто технічні знання.

Система освіти, розбудована народнім комісаріятom УССР, діяла до 1930 р. З того часу в цілому ССРСР існує єдина освітня система. Центром, який керує освітньою політикою в большевицькій державі, стає Москва, що цілком відповідає духу большевицького тоталітаризму. Ідейне керівництво Москви особливо зміцніло в кінці другої світової війни, коли була заснована Академія пе-

дагогічних наук, яка вже в 1944 р. мала більше, ніж 1000 співробітників.

В справах освіти ССРСР мала завше велику роль комуністична партія, і то не тільки тому, що на відповідальних становищах в народніх комісаріятах освіти завжди були комуністи-партійці, а ще й тому, що центральний комітет комуністичної партії втручався в справи освіти і в певних моментах видавав свої накази, що ставали законом. Між іншим, в 1930 р. ЦК ВКП(б) видав наказ про обов'язкове навчання в обсязі початкової школи

Втручання комуністичної партії в освітні справи особливо посилилось з 1931 р., коли був виданий наказ ВКП(б) проти проєктної системи навчання. В числі цих партійних наказів був також і наказ про збільшення терміну навчання в загальноосвітній школі до 10 років. Отже тепер система освіти в ССРСР має такий вигляд: 1) дитячий садок для дітей від 3-х до 7-ми років, 2) початкова школа з 4-річним курсом навчання для дітей від 7 до 11 років, 3) семирічка для дітей від 7 до 14 років: її перші чотири класи відповідають початковій школі, 4) середня школа — десятирічка для дітей від 7 до 17 років.

На базі семирічки будується професійна середня освіта, на базі десятирічки — висока освіта.

Така в загальних рисах система освіти в цілому ССРСР, зокрема в підсоветській Україні. Не вдаючись в її детальну аналіз, зупинимось бодай коротко на головних її рисах, які ми мусимо мати на увазі при розбудові системи освіти в самостійній Україні, коли доведеться переборювати залишки большевицької системи. Перше, на що ми маємо звернути увагу, це тоталітаристичний характер цілої системи. З перших же років революції большевики поставили своїм завданням зробити освіту і виховання молоді згрядням в боротьбі за опанування світу, себто зробити молодь своїми покірними рабами. Від цього завдання большевики ніколи не відступали. Назпаки, вони уперто й послідовно проводили його в життя, не зупиняючись перед жорстокими карами для тих освітніх діячів, що на їхню думку бодай трохи відступали від нього. Про це свідчать

численні арешти, заслання в концентраційні табори і розстріли педагогів, особливо на теренах України. Дуже характеристичним є те, що часто жертвами большевицького терору були педагоги, які «вірою і правдою» служили большевикам, але при змінах «генеральної лінії партії» в галузі освіти не зуміли швидко пристосуватись до неї. На Україні такими були Соколянський, Залужний і тисячі менш відомих педагогів.

Друга риса большевицької системи освіти і взагалі освітньої політики большевиків — це її внутрішні суперечності й облудність. Ще перед большевицькою революцією Ленін виступав проти станової освіти в царській Росії, проти її багатосистемности й висував ідею єдиної школи, що дає освіту всім громадянам незалежно від їхнього походження і національності. Вимога єдиної школи була висунута і програмою ВКП в 1920 р. Про єдність школи написано в «Настольній книзі вчителя», виданій академією педагогічних наук в СССР під редакцією проф. М. Мельнікова в 1950 р.: «Ведучим принципом советської системи народної освіти є загальна приступність всіх учбових закладів для всіх громадян СССР, незалежно від статті, національності, раси і клясової приналежности.»

Вже в перші ж роки революції большевики від цього «принципу» відступили. Про це в першу чергу свідчить існування в СССР спеціальних партійних шкіл, що готували партійних робітників для міста й села. Ці школи також поділялись на різні типи: нижчі, середні й високі. В СССР існували спеціальні інститути червоної професури, що, між іншим, готували викладачів партійних шкіл. На Україні такий інститут був організований в Харкові. Зрозуміло, що в такі школи приймалися лише партійці.

Не було рівности в правах на освіту і в непартійних советських школах. Тут був замість станового застосований клясовий принцип. Не тільки до високих, а навіть до середніх шкіл не приймалися діти «буржуазії», урядовців царських часів, т. зв. куркулів. Часто траплялися випадки, що діти цих упосліджених при большевиках батьків підробляли документи, видаючи себе за пролетарів. Але часто в наслідок доносів це викри-

валось, і нещасних звільняли зі школи. Звертає на себе увагу те виключно привілейоване становище партійців і комсомольців, що вони посідали в школі. Та цього мало.

Коли прослідити історію освіти в СРСР, то можна побачити, що вона поступово переходить не тільки до становости, а навіть до кастовости, себто розвиває і поглиблює те, що було в Росії до революції. В СРСР все чіткіше й чіткіше відбувається процес розподілу суспільства на замкнуті групи або касты. З одного боку, — утворюється своєрідна большевицька аристократія, що своїм матеріальним станом не поступається перед до-революційним російським дворянством, а своєю владою над масами і ролю в державному керівництві далеко перевищує його. З другого боку, маси робітництва і селянства все більше й більше поневолюються. Большевики роблять заходи закріпити такий стан в той спосіб, що майно і становище батьків мають передаватись по спадковості, інакше кажучи, зробити так, щоб діти большевицьких бонз теж були бонзами, діти селян, колгоспників — колгоспниками, а діти робітників — робітниками. Одним із засобів до цього є освіта молоді, зокрема політехнізація навчання. Спроби політехнізувати школу, себто пов'язати теоретичне навчання з виробничою працею большевики робили з перших кроків революції, але потерпіли у цьому крах. У 1937 р. навіть вийшов наказ про ліквідацію пришкільних майстерень. Але після другої світової війни знову большевики взялися за політехнізацію, тільки тепер ця політехнізація має відповідати професії батьків молоді. Стисліше, теоретичне навчання в школах, де вчать діти колгоспників, мусить бути пов'язане з працею в колгоспі, теоретичне навчання в школах з робітничою молоддю мусить бути пов'язане в працею на фабриках і заводах.

Таким напрямком большевицької політики пояснюється і надзвичайна гльорифікація після другої світової війни Антона Макаренка, українця-яничара, що співпрацював з ГПУ і розбудовував колонії безпритульних. У колоніях Макаренка вся увага була звернута на працю колоністів в сільському господарстві та майстернях, а теоретичне навчання було зовсім занедбане. Але цьо-

го якраз і треба большевицьким вельможам. За їхніми плянами діти колгоспників мусять добре опанувати саму техніку сільського господарства, а теоретичні знання, особливо загально-освітнього змісту їм не потрібні. В зв'язку з цим перед колгоспами і робітничою молоддю все міцніше й міцніше зачиняються двері високих шкіл, а сама молодь масово направляється на «цілині землі» і на Донбас.

Повернення до традицій царських часів помітно в советських школах і в змісті навчання. В перші роки революції видатні політичні діячі минулого, письменники і поети трактувались як прислужники буржуазії і різко засуджувались в большевицькій пресі. Але в 30-тих роках ставлення до них різко змінилось. В 1934 р. вийшли друком «Зауваження Сталіна, Кірова і Жданова на конспект історії СРСР». В цьому документі чітко відзначена «передова» роля московського народу в розвиткові культури і боротьби за права людини, російські письменники і поети, як Пушкін, Толстой, Тургенєв визнані як генії всесвітньої слави. Суворов і Кутузов схарактеризовані як герої і геніяльні полководці.

До цього ще слід додати, що в 1940 році большевики ввели в старших класах десятирічки і в високих школах платню за навчання. Після другої світової війни вони ввели матуральні іспити і навіть за старим зразком-нагороди в формі медалів тим учням, що краще витримали їх. Крім того, большевики робили спроби відійти від коєдукації, себто спільного навчання хлопців і дівчат, але через брак шкільних приміщень свої постанови про це не реалізували.

Отже з большевиками вийшла дивна історія. Вони почали з гострого заперечення всього, що було за царських часів, а закінчують тим, що не тільки гвертаються до них, а навіть в тому ж напрямку йдуть далі.

Все це українці мусять мати на увазі, коли доведеться розбудовувати свою національну освітню систему і поборювати на рідних землях залишки большевизму. Але в большевицькій освітній політиці є одна повчальна риса, яку ми також мусимо взяти до уваги. Це та велика увага, яку вони приділяли і приділяють справі освіти і виховання молоді. Заслуговує на визнання й

велика увага, яку приділяють большевики розробці теоретичних питань педагогіки, про що, між іншим, свідчить утворення після другої світової війни Академії педагогічних наук.

Системи освіти в Західній Європі і Америці

Народи Заходу давно вже не мають станового розподілу суспільства. Коли там зберегаються ще такі титули, як графи, барони, князі і т. ін., то це має лише формальний характер і не пов'язується з якимись привілеями в суспільному житті. Відповідно до цього в західному світі давно вже перестали існувати станові школи. Юридично всі громадяни в західних державах мають рівні права на освіту. А проте на Заході існує розподіл суспільства з уваги на матеріальний стан, — розподіл на багатих і бідних. Відповідно до цього не всі школи на Заході приступні для дітей батьків, що не можуть дорого платити за науку, хоч би ці діти й мали високі здібності. Але, крім цієї спільної для всіх країн Заходу властивості освітньої системи, кожна з них, зокрема, має свої особливості. Ми коротко зупинимось на особливостях освітніх систем Франції, Німеччини і США.

Французька освітня система в основному була введена в 1882 р. і з деякими змінами зберігається до останнього часу. Характеристичні риси її — це стрункість, послідовність і централізм щодо керівництва і зв'язана з цим спільність для всіх провінцій Франції.

Згідно з законом, виданим французьким урядом в 1882 р., навчання в початковій школі є обов'язковим. Що це була не лише декларація, свідчить те, що ще в 1881 р., до виходу закону про обов'язковість початкового навчання, вийшов наказ про його безплатність. Діти заможних батьків можуть одержувати початкове навчання до 12 років в підготовчих класах середньої школи, або навіть в родині, але вони щороку повинні переходити іспити з тих дисциплін і в такому обсязі, як і громадських народних школах.

В 1893 р. були організовані для народу без вигладання латини вищі народні школи з трирічним курсом навчання. Перший рік призначався для загальної освіти, а два других для спеціальної: промислової, комер-

ційної, хліборобської. Крім того, в деяких школах існує відділ домоводства спеціально для дівчат. Продовження освіти у вищих народніх школах є освіта в середніх технічних і сільсько-господарських школах. Кількість їх після першої світової війни дуже збільшилась. Серед професійних шкіл треба відзначити ті, що готують вчителів. Це учительські, або т. зв. нормальні школи з трирічним курсом навчання, і вищі нормальні школи з дворічним курсом. Але перед вступом до вищих нормальних шкіл кандидати на вчителів мали пройти протягом року підготовчий курс до конкурсних іспитів у вищі нормальні школи.

Це є система шкіл для «народу». Нижчим ступнем її є комунальна материнська школа для дітей 2-6 років, утруднює характеристику освітньої системи в ній. Не ставлячи своїм завданням схарактеризувати системи освіти в окремих німецьких республіках, ми схарактеризуємо спільні риси, властиві всім системам, що існують в Німеччині. Особливості німецьких систем освіти чітко відбиті в німецькій федеральній конституції. В ній відведено спеціальний розділ, присвячений освіті. Наведемо декілька параграфів з неї.

Параграф 142: Мистецтво, наука і навчання вільні. Держава повинна про них дбати й їх охороняти.

Параграф 145: Цим встановлюється загальне шкільне зобов'язання. Це зобов'язання виконується, поперше, відвідуванням народньої школи (Volksschule) з навчанням протягом не менше 8 років і після цього відвідуванням додаткової школи (Fortbildungsschule) включно до 18 років. Навчання в початковій і додаткових школах безплатне, як також і забезпечення учнів шкільними підручниками.

Параграф 146: Громадська освіта мусить являти з себе у всіх своїх частинах дещо органічно пов'язане. На основі спільної для всіх початкової народньої школи (Grundschule) творяться будівлі середньої і високої школи. При розбудові шкільної системи слід виходити з різноманітності зайнять населення. При прийнятті учнів в ту чи іншу школу слід брати до уваги здібності і нахили учнів, а не матеріальний або соціальний стан батьків або віровизнання. Тому в мі-

стах і селах народні школи організуються відповідно до заяв зацікавлених батьків та їхнього віровизнання або світогляду. Для полегшення можливостей вступу до середньої і високої школи менш забезпеченим прошарком суспільства слід асигнувати громадські гроші з коштів федерального скарбу і окремих держав, що входять до складу федерації та із коштів міських та інших громад. Особливу увагу треба приділяти призначенню грошової допомоги батькам таких дітей, що за своїми здібностями особливо придатні для проходження курсу середньої школи і наступного завершення своєї освіти.

Параграф 147: Приватні школи, як заміна шкіл державним — висока нормальна школа для підготовки учителів школи першого ступня.

Крім того є ще інша система. Початком її є школа домашня або приватна материнська (для дітей 2-6 років), далі йде ліцей з такими ступнями: підготовча для дітей 6-9 років, елементарна школа (для дітей 6-11 років), перший цикл другого ступня (11-12 років), другий цикл другого ступня (15-17 років), математична, або філософська класа (17-18 років). Після ліцею йдуть високі школи: університет і високі професійні школи. Навчання в цих школах платне.

До цього ще слід додати, що в усіх державних школах Франції, починаючи з 1882 року, не викладається релігія, — замість неї введено викладання моралі.

Сама організація освіти у Франції має чітко визначений централізований характер. З цим пов'язана однотипність шкільних програм у цілій Французькій Республіці і нехтування в навчанні місцевих особливостей.

Система освіти в Німеччині

Німеччина давно вже вславилась як країна, в якій дуже високо стоїть освіта. В початку першої світової війни в Пруссії серед покликаних до військової служби було тільки 0,02% неписьменних. Високо стояла письменність і в інших державах, що входили до складу Німеччини. Інакше кажучи, в початку ХХ ст. все населення Німеччини було грамотним.

Дуже високо стояла і стоїть в Німеччині справа пе-

дагогіки як науки. Німеччина дала таких світові слави педагогів, як Фребель, Герbart, Мейман, Лай, Кершенштайнер, Наторп, Шаррельман, Гансберг.

Сама організація освіти і її система в Німеччині має багато своєрідних особливостей порівняно з Францією. Це перш за все відсутність централізму. В кожній німецькій державі, що входить до складу Німецької Республіки, є своя система освіти, яка відповідає особливостям і потребам місцевого населення. Менша різниця помічається в галузі початкового навчання, значно більша в галузі середньої й високої освіти. Така різноманітність щодо систем освіти в Німеччині дуже жавних, припускаються лише за дозволом громадської влади. У своїй організації вони повинні відповідати місцевому шкільному законодавству. Існування приватних шкіл дозволяється лише в тому випадкові, коли вони за своїм внутрішнім устроєм і за науковою підготовкою персоналу викладачів не стоять нижче громадських шкіл і коли в цих школах нема поділу учнів в залежності від матеріального стану їхніх батьків.

Параграф 149: Навчання релігії є одною з звичайних дисциплін у всіх школах. Навчання цієї дисципліни має відповідати догмам певного віровизнання без втручання в цю справу освітньої державної влади.

Названа вище конституція в її розділах, що стосується освіти, з деякими змінами залишається в силі до останнього часу.

Як бачимо з наведених вище параграфів німецької федеральної конституції, Німеччина досить добре розв'язала основні питання народньої освіти. Це перш за все питання про обов'язковість навчання. Освіта в Німеччині обов'язкова не тільки в обсязі народньої початкової школи, а також в обсязі т. зв. додаткової школи, себто вона охоплює молодь до 18 років життя. Реалізація цієї постанови гарантується безплатністю навчання в школах початкових і середніх. Крім того, в Німеччині існують стипендії для здібних молодих людей, що вчаться у високих школах.

Німецька система освіти відповідає особливостям і потребам місцевого населення. Крім того, в Німеччині існують різноманітні середні й високі школи, що га-

рантують підготовку кваліфікованих фахівців у всіх галузях культури матеріальної і духової.

Так, напр., в Баварії існують такі типи шкіл, що їх можна назвати середніми: гуманістична гімназія, реальна гімназія, Oberrealschule, Mittelschule, Berufsfachschule різних типів. Всі ці типи шкіл поділяються на хлоп'ячі і дівочі.

На нашу думку, Німеччина цілком вірно розв'язала також питання про навчання релігії. Тим часом, коли у Франції викладання релігії виключено з державних шкіл, у німецьких школах воно є обов'язковим і має відповідати вимогам батьків молоді.

Система освіти в З'єднаних Державах Америки

Американці, як і німці, завжди надавали великого значення освіті молоді. Федеральний уряд Америки ще в кінці XVIII ст. від часу до часу асигнував значні кошти новоутвореним штатам на народню освіту. В 1867 р. цей уряд утворив бюро, завданням якого було піднесення освіти й культурного рівня населення в цілій державі. В 1917 р. крім того, було організовано бюро для технічного й інших видів соціальної освіти. Американські педагоги, що працювали в бюро, використовували педагогічний досвід майже всіх культурних країн світу і випустили значну кількість цінних праць в галузі освіти і виховання молоді. На доказ цього досить назвати ймення таких видатних вчених педагогів, як Джон Дью, Вілльям Джемс, Колінгс, Кільпатрик, що набули світової слави.

Америка, як і Німеччина, не має єдиної системи освіти. Кожний штат має свою систему. А проте американці більше, ніж європейці, наблизились до здійснення принципу єдиної школи, себто до такої організації освіти, при якій учні можуть без перешкод проходити всі ступні навчання, починаючи з нижчого і кінчаючи вищим.

З загальною схема шкільних ступнів в Америці має такий вигляд: 1) дитячий садок для дітей від трьох до 6 років, 2) елементарна школа (6-12 років), молодша середня школа (15-18 років), коледжі (18-22 роки), університет та інші високі школи (22-26 років).

Не тільки початкова, а й середня освіта в Америці безплатні, чим обумовлюється високий освітній рівень населення. Хоч в Америці існує дух свободи, все ж таки там діє закон про обов'язковість навчання в народних школах. Раніш були зобов'язані ходити до школи діти від 6 до 14 років, після першої світової війни цей термін продовжився до 16 років, а в деяких штатах до 17 років.

В Америці раніш, ніж в Європі, школа відділилась від церкви і стала світською. Так само в Америці багато вже років існує спільне навчання хлопців і дівчат. А проте в деяких східних штатах і тепер існують школи, де згідно з бажанням місцевого населення в середніх школах хлопці і дівчата вчать окремо.

Засади української освітньої системи

В розбудові системи освіти перш за все велике значення має ідеологія. Не тільки всі галузі духової культури народів, як релігія, наука, мистецтво, а навіть матеріальна культура залежить від ідеології. Не виробничі відношення обумовлюють їх, як це намагаються довести марксисты, а в першу чергу ідеологія. Безперечно сама ідеологія деякою мірою обумовлюється геополітичними і економічними чинниками, але зводити її всю до цих чинників нема жадних підстав. З особливою переконливістю про це свідчить історія Європи в середні і нові віки. Головним чинником в розвитку духової і матеріальної культури в Європі за часів середньовіччя було християнство. Вплив його видно не тільки в богослов'ї, а також в філософії і мистецтві, що були пройняті духом релігії.

З часів ренесансу народи Європи поступово відходять від християнства. Народжується і входить в силу т. зв. прометеївська епоха, що в центрі життя ставить людину. Релігія тепер відходить на другий план, її місце заступає наука і в першу чергу природознавство. Численні наукові відкриття і технічні винаходи дають людині можливість опанувати природу в такій мірі, що про це людина середніх віків навіть не могла мріяти. Швидкими темпами розвивається техніка. Але разом з тим відбувається матеріалізація і технізація самої людини.

Людство, почавши з піднесення людської особистости, приходять до заперечення її абсолютної духової вартости. Людина стає ніби матеріальною річчю, придатком до машини. Особливо це помітно в большевицькій системі. Большевизм не з'явився раптово. Він виріс на ґрунті комунізму, що вперше був сформований як ідеологічна система на Заході. Саме Маркс і Енгельс, виступаючи як борці матеріялістичного і атеїстичного світогляду, заперечуючи існування душі людини, разом з тим фактично заперечували її абсолютну вартість. Большевики тільки реалізували цю ідею, перетворивши численні мільйони населення СРСР на своїх рабів, яких вони тримають у покорі за допомогою нечуваного в історії людства терору.

Люди вільного світу зрозуміли вже велику небезпеку большевизму і починають вести з ним боротьбу. Ця боротьба проходить і буде провадитись на фронті військовому, економічному та ідеологічному. Але основним є фронт ідеологічний. Перемога над большевизмом можлива лише на засадах християнської ідеології, що є повною протилежністю большевизму. На засадах християнства після перемоги над большевизмом має бути розбудоване і все життя в самостійній Україні: її державний устрій, соціально-економічні відношення і система освіти. Тому ми мусимо бодай в коротких рисах накреслити основні риси християнської ідеології. Риси ці такі: 1) визнання Бога як Абсолютної Істини, Добра і Краси, як Творця і Промислителя всесвіту, 2) віра в безсмертність душі людини і перевага духа над тілом, вічного над тимчасовим, 3) визнання абсолютної вартости особистости людини як образу і подоби Божої, 4) визнання, як основи моралі, любови до Бога і ближнього, любови до окремих людей і до своєї батьківщини.

Оскільки ж система освіти, як ми бачили вище, міцно пов'язана з державним устроєм і соціально економічними відношеннями, коротко накреслимо, як ми уявляємо собі те і друге в самостійній Україні. Християнство засуджує всяке насильство, і тому державний устрій в самостійній Україні не мусить бути деспотичним: він має відповідати волі народу, себто бути демократичним і то не на словах тільки, а й на ділі. При такому устрої

свобода кожного громадянина мусить бути забезпечена, — вона має обмежуватись владою лише тоді, коли хтось порушує свободу і права іншої людини.

Форма державного демократичного устрою може бути монархічною, прикладом чого є Англія, або республіканською. Яка з цих форм буде в самостійній Україні, це залежатиме від волі народу.

Щодо соціально-економічного устрою, то в основу його слід покласти християнську любов і справедливість. В самостійній Україні не мусить бути жадної експлуатації людини людиною або якихось успадкованих привілеїв. Історія з повною переконливістю доводить, що всяка експлуатація і нерівність громадян перед законом, будучи суперечними духу християнства, в той же час спричиняються до ворожнечі і боротьби між окремими групами суспільства, а це своєю чергою послаблює державу і створює ґрунт для пропаганди комунізму.

Дуже важливим і складним при розбудові системи освіти є питання про викладання релігії. Як відомо, большевики розв'язали його просто й рішуче. Будучи запеклими матеріялістами й атеїстами, вони з перших же років революції виключили з усіх шкіл викладання релігії і ліквідували всі духовні школи. Мало того, вони позакривали церкви й розгорнули жорстоке переслідування релігії, так що навчання її стало неможливим, а з огляду на поширене в ССРС донощиттво, небезпечним навіть в родинях.

Інакше це питання розв'язується в країнах Заходу. Тут слід взяти до уваги, поперше, наявність різних віровизнань, а подруге, поширення серед частини населення ліберальних, а іноді й атеїстичних поглядів. З огляду на це, питання про навчання релігії в країнах Заходу розв'язується по-різному. У Франції релігія в школах не викладається, а замість неї уведено викладання моралі. В США також навчання в школах має світський характер з огляду на те, що там існує багато віровизнань і сект. Зате на бажання батьків провадиться навчання релігії при церквах і релігійних громадах. В Німеччині також були голоси за виключення викладання релігії зі шкіл, а проте

релігія в них викладається відповідно до віровизнань батьків учнів.

Отже виникає питання: як має бути розв'язане питання про навчання релігії в самостійній українській державі? Досвід країн, в яких виключено зі шкіл викладання релігії, переконує, що це несе за собою дуже тяжкі наслідки. Особливо з цього погляду є переконливим досвід СРСР. Заборона викладати релігію й переслідування її поза школою призвели до великого морального занепаду населення: розпадається родина, зникає пошана дітей до батьків, шириться розпуста і шпигунство і т. ін. Навіть в большевицькій пресі, що звичайно замовчує негативи підсоветського життя, з'являються статті про розпусту молоді.

Занепад моралі помітно також у Франції і в США. В американській пресі все частіше й частіше з'являються повідомлення про ширення злочинів і розпусти серед молоді. Наводились навіть факти мордів. І це цілком зрозуміло. Мораль міцно зв'язана з релігією. Без віри в Бога, як Абсолютну Правду і Добро, мораль губить ґрунт, тоді закони її втрачають абсолютний, категоричний характер, а основним правилом поводіння стає особистий інтерес людини.

Отже при розбудові освітньої системи в Україні все це треба взяти до уваги і включити релігію в шкільний навчальний плян, як головну й обов'язкову дисципліну. Але при цьому слід взяти до уваги наявність в Україні різних віровизнань. Тому викладання в школі релігії мусить бути організоване так, щоб були задоволені релігійні потреби всіх існуючих в даній місцевості віровизнань. При викладанні релігії слід стояти на засадах повної толерантності і пошани як до своїх, так і до чужих релігійних традицій.

З питанням про релігію і викладання її в школах зв'язано питання про підготовку служителів церкви. В дореволюційній Росії така підготовка відбувалась в духовних школах, семінаріях і академіях. В Німеччині для підготовки священників існують при університетах богословські факультети. Здавалося б, що кращу підготовку духівництва забезпечують спеціальні духовні школи, бо тут легше створити атмосферу, яка сприяє релігійному вихованню. Але досвід доре-

волюційної Росії доводить протилежне. В духовних школах Росії, в семінаріях і академіях, розвивалось безбожництво не менше, а часто й більше, ніж в школах світських. Тому, на нашу думку, підготовка священників у самостійній Україні має відбуватись на богословських факультетах при університетах, а диригентів церковних хорів мають готувати консерваторії. А проте така організація підготовки служителів церкви може мати місце лише через декілька років після утворення самостійної української держави. В перші ж роки існування її вона не зможе задовольнити потреб віруючих у зазначений вище спосіб. Справа в тому, що в ССРСР українське духівництво майже цілком винищене, більшовики після другої світової війни збудували свої духовні семінарії й академії, але всі вони пройняті московським духом та перебувають під пильним доглядом МГБ і являються органами більшовицької політики. З такими школами українцям доведеться провадити вперту й трудну боротьбу. Тому в перші роки існування самостійної України треба буде організовувати численні пастирські курси, а також курси для підготовки псаломщиків і церковних диригентів. Одним з важливих завдань пастирських курсів буде підготовка борців з комуністичною ідеологією, яка ще деякий час після звільнення України діятиме в ній.

В перші роки після поразки ССРСР буде також провадитись на її колишніх теренах уперта збройна боротьба. Буде провадитись вона й на теренах України. Тому потрібна буде організація спеціальних військових шкіл, що готуватимуть старшинські кадри і військових фахівців. Це мають бути в першу чергу військові академії, куди прийматимуться лише ті, що мають закінчену середню освіту й пройшли попередню військову підготовку. Треба брати до уваги, що нова військова техніка базується на досягненнях науки, і тому її можуть опанувати лише люди з достатньою загальною освітою.

Одною з найважливіших умов доброї постави освіти є високий рівень наукової роботи в галузі теоретичної педагогіки. Український народ виявив у цій галузі великі здібності. Про це свідчать твори письменників

Київської Русі княжого періоду, між ними в першу чергу «Поученіє Володимира Мономаха», твори і педагогічна діяльність великого філософа Сковороди, роля вихованців Києво-Могилянської Академії, які в XVII-XVIII ст. організовували школи у відсталій Московщині, твори геніяльного педагога Ушинського. Але несприятливі умови політичного життя нашого народу не дали йому можливостей повною мірою виявити ці здібності. Вони можуть виявитись і дати блискучі наслідки в умовах державної самостійності. Для цього перш за все потрібно буде організувати українську академію педагогічних наук, забезпечивши її всім потрібним для науково-дослідницької роботи. Академія мусить мати свої філії у більших містах України, як Львів, Харків, Одеса, Січеслав, Полтава. Крім того, мусять бути організовані науково-дослідчі педагогічні інститути, педагогічні станції, лябораторії, що мають збирати педагогічний матеріал, провадити експерименти і систематичні досліди. До участі в праці академії й науково-дослідчих закладів треба буде притягати найширші кола вчительства, що буде, з одного боку, сприяти піднесенню рівня науково-дослідчої роботи, а з другого боку, серед самого вчительства буде збуджувати дух шукань і творчости.

Доцільним буде розгорнути також педагогічні дослідження. Такі дослідження досить широко провадяться в США. Проводились вони і в ССРСР, але 4 липня 1936 року вийшла постанова ЦК ВКП(б) «Про педологічні перекирення в системі Наркомосу», за якою заборонялось викладати в советських школах педологію і провадити педологічні досліди. Така заборона виходила виключно з політичних мотивів і хибних комуністичних поглядів на людину. А проте ґрунтовно поставлені педологічні досліди дають солідну підставу для виховної роботи і допомагають молоді у виборі професії. Тому педологічні станції і лябораторії мусять бути організовані принаймні в більших містах самостійної України.

Маючи на увазі досвід минулого, ми стоїмо на тому, що при педологічних дослідженнях не слід обмежуватися тестами успішности чи обдарованости, як це було до 1936 року в ССРСР, а треба широко застосову-

вати систематичні спостереження в формі щоденників, а також досліджувати продукти праці учнів. Такі дослідження сприятимуть не тільки підвищенню наукового рівня української педагогіки, а й вдумленому ставленню педагогів до дітей.

З цим зв'язане також широко розгорнуте видавництво педагогічних творів, шкільних підручників, літератури для молоді різного віку. На все це не слід жаліти коштів, бо всі витрати на освіту сторицею окупляться.

Видавництво підручників і літератури для молоді має бути в першу чергу справою держави, для чого при міністерстві освіти має бути організований спеціальний видавничий відділ. Проте, видавництво може бути й приватним. Але яке б видавництво не було, міністерство освіти мусить стежити за тим, щоб серед молоді не ширилась аморальна, розкладницька література. Нехай нашій державі послужить доброю наукою те, що діється тепер у Франції, в Сполучених Штатах Америки і навіть у Німеччині. Фільмові продуценти з чисто меркантильних мотивів випускають розкладницькі твори і демонструють кіно-фільми, переповнені злочинствами або порнографією. А в наслідок цього — занепад моралі серед молоді, ширення злочинів і навіть убивств. І тому в Америці держава вже починає боротьбу з аморальною літературою і кіно-фільмами. Тим більше обов'язком нашої держави буде з перших же років її існування попередити появу розкладницької літератури й таких же фільмів. Це не буде порушенням свободи, як одної з основ нашої держави. Свобода не може бути необмеженою. Коли вона використовується для злочинів, її треба обмежити.

Першим ступнем в освітньо-виховній системі є виховання передошкільне й дошкільне. Воно провадиться в родині, в дитячих яслах і дитячих садках. Не всі усвідомлюють його велику роль у формуванні особистості людини. А роля ця дійсно дуже велика, іноді навіть вирішальна. Перш за все це стосується фізичного розвитку людини. Часто хвороби малої дитини, навіть немовляти, дають себе відчувати протягом цілого життя. Не менше значення має раннє дитинство

і в психічному розвитку людини. Це той період, коли дитина засвоює рідну мову, коли закладаються основи світогляду, формуються життєві навички, починає формуватися воля. Отже в самостійній Україні ранньому дитинству мусить бути приділена дуже велика увага. Відомо, що піклування про дитину має починатися ще до її народження. Тому державні й громадські організації мусять подбати про добру організацію консультацій для жінок, що мають стати матерями. Це є справа лікарів. Після народження дитини в цих консультаціях беруть участь і педагоги, або вони проводяться лікарями, що обізнані з педагогікою. Ми думаємо, що в самостійній Україні жінки не будуть так обтяжені працею, як в СРСР, і матимуть можливість виховувати своїх дітей принаймні до 3-х років життя. Але не виключено, що якась частина матерів у силу тих чи інших причин не зможе віддатися вихованню дітей; тоді для них мусять бути організовані дитячі ясла, де працюватимуть сестри з медичною й педагогічною підготовкою. Виховання дітей від 3-х до 6-ти років може провадитись і в родині і в дитячих садочках. Природньою виховатилькою малолітньої дитини є мати. Ніщо не може замінити дитині материнської любови. Але, крім любови, виховання дітей вимагає ще знаннів у галузі педагогіки й дитячої психології. Тому найкращі наслідки у вихованні дітей дошкільного віку може дати співпраця родини й дитячого садочка. При такій співпраці зберігається єдність у напрямках і методах виховання, що має величезне значення в формуванні характеру дитини. Роль дитячого садка може бути особливо велика у національному вихованні дітей. Тут вони засвоюють українські пісні, удосконалюють свою мову, знайомляться з природою й традиціями своєї країни, навчаються українських танців і т. ін. Про таку роль дитячого садка в національному вихованні дітей з великою переконливістю свідчить, між іншим, досвід дитячих садків на еміграції. Зрозуміло, що так виховувати дітей зможуть лише добре підготовані садівнички. Тому при педагогічних інститутах у самостійній Україні потрібно буде організувати факультети дошкільного виховання, а в педагогічній літературі

мусять знайти належне місце праці з питань дошкільного виховання.

Крім дошкільної освіти, в самостійній Україні мають існувати установи освіти позашкільної. Це перш за все «Просвіти», що відіграли таку велику роль в культурному розвитку нашого народу, зокрема селянства. Оскільки большевицька школа прищепила масам українського народу невірні погляди, особливо в питаннях релігії, політики та історії, потрібно буде в перші роки після звільнення України організувати при державних установах, фабриках і заводах спеціальні лекції, а іноді й короткотермінові курси, завданням яких буде боротьба з шкідливою большевицькою ідеологією. З огляду ж на те, що наука і техніка швидко йдуть вперед, доцільним буде організувати курси підвищення кваліфікації робітників і службовців. Отже в цілому система освіти в Україні мусить мати структуру:

1) Передошкільне і дошкільне виховання: материнський догляд або ясла до 3-ох років, дитячий садок від 3-х до 6-ти років.

2) Початкова школа від 6-и до 14-и років.

3) Середня школа: класична гімназія, реальна школа, середні технічні школи, учительська семінарія, середня агрономічна школа, середня медична школа, від 14-и до 18-и років.

4) Висока школа: університет, високі технічні школи, педагогічний інститут, академія мистецтва, консерваторія, військова академія, від 18-и до 22-23 роки.

5) Позашкільна освіта.

6) Науково-дослідчі установи: академія наук, академія педагогічних наук.

У вихованні дітей шкільного віку, особливо підлітків і юнаків, першу роль має школа. Але це не означає розриву між родиною і школою. Шкідливі, а часто навіть тяжкі наслідки розриву можна бачити на прикладі советського виховання. Большевики протягом якихось двадцяти років свідомо виховували непошану і навіть ворожнечу дітей до батьків і підтримували доноси на них. В наслідок цього розкладалась родина, занепадала мораль. Самі большевики побачили, жахливі наслідки такого виховання і в кінці 30-х років,

а ще більше після другої світової війни почали вживати заходів для оздоровлення родини. Сумний досвід большевиків нехай буде наукою для нас при організації своєї системи освіти й виховання молоді. Між школою всіх ступнів і родиною мусить бути міцний зв'язок. Школа і родина мусять діяти в одному напрямку. Школа мусить виховувати в дітей пошану до батьків і старших, а батьки мусять знати, чого навчаються діти в школі, і створювати їм відповідні умови для виконання шкільних завдань. Крім того, батьки іноді мають підтримувати школу матеріально. Особливо це буде потрібним в перші роки існування самостійної української держави.

Майже у всіх країнах світу починають набувати великої ролі у справі виховання молоді молодечі організації. В СРСР — це комсомол і піонерська організація, в країнах Заходу — скаути, серед українців на еміграції — СУМ і Пласт. Виховне значення цих організацій справді дуже велике. Вони доповнюють школу й роблять те, чого школа іноді зробити не зможе. Це перш за все активна співпраця молоді, що виховує дух товарищескості, солідарності і дисциплінованості. З цим пов'язаний розвиток ініціативи, здібности орієнтації, сміливості й рішучості. В українських молодечих організаціях крім того виховується любов до Батьківщини, прагнення до боротьби за її волю. З огляду на це і в самостійній українській державі молодечі організації мусять входити в освітньо-виховну систему, як одна з важливих ланок її. Вони мусять існувати при кожній школі й працювати під керівництвом досвідчених педагогів.

Керівники молодечих організацій, між іншим, мусять мати на увазі, що на Україні протягом довгого часу діяли комсомол і піонерські організації. За час свого існування вони встигли запусити глибоке коріння в середовище української молоді. Тому з наслідками їхнього впливу доведеться провадити боротьбу, але не поліційним шляхом, не шляхом насильства й погроз, а моральним впливом, розумним переконанням, доказами на ділі повної переваги українських молодечих організацій над організаціями большевицькими.

Співробітництву між школою і родинами учнів мають в першу чергу сприяти батьківські комітети, що мають існувати при всіх початкових і середніх школах. Крім того, в справі контакту між школами й родинами велику роль можуть відіграти шкільні літературні вечірки, концерти, вистави. Прикладом цього для наших педагогів, може, між іншим бути 6-а гімназія в Полтаві, про яку ми згадували в одному з попередніх розділів.

Українські молодечі організації існують і на еміграції і вже багато зробили в справі виховання нашої молоді. Але еміграційні умови не дають їм можливості розгорнути свою роботу на всю широчінь. Вони багато зробили в галузі виховання любови до Батьківщини, виховання дисциплінованости, брали активну участь в антибольшевицьких демонстраціях, організували видання журналів і педагогічної літератури. Все це заслуговує на велике визнання і на продовження в умовах самостійної України. Але наші молодечі організації порівняно мало зробили в галузі виховання у молоді творчости й винахідливости. А це якраз і потрібно буде для нашої Батьківщини в майбутньому. Щоб розбудувати всі галузі культури духової і матеріальної, потрібні будуть люди з відповідною підготовкою і великою ініціативою. З метою виховання таких людей при молодечих організаціях потрібно буде організувати різного типу майстерні, де молодь буде не тільки набувати технічних навичок у різних галузях праці, але разом з тим матиме можливість розвивати дух винахідництва. Крім того, при молодечих організаціях треба буде організувати дослідчі агрономічні станції, де молодь могла б провадити досліди з вирощуванням і акліматизацією рослин.

Для розвитку здібностей у галузі літератури й мистецтва слід буде організувати літературні й мистецькі гуртки, що мають працювати під досвідченим керівництвом. Щоб творча праця молоді залишала по собі тривкі сліди, треба буде організувати при молодечих організаціях музеї, де мають зберігатися в певній системі дитячі і юнацькі вироби, газети, малюнки і т. ін.

З метою зацікавлення суспільства творчою діяль-

ністю молоді слід буде систематично організовувати виставки продуктів молодечої творчості перш за все в Києві, а також і в інших великих містах України.

Для керівництва молодечими організаціями в цілій Україні мусить бути при міністерстві освіти утворений спеціальний відділ.

Керівництво освітою в західних країнах перебуває в руках міністерства освіти, за винятком духовних шкіл, що в деяких країнах перебувають під керівництвом Церкви. В дореволюційній Росії не тільки Церква, а майже всі міністерства мали свої школи, що готували фахівців у галузі певних професій.

Як має ця справа стояти в самостійній Україні? Ми дотримуємось тієї думки, що розпорошеність в керівництві справами освіти не відповідає принципу єдності шкільної системи і крім того має в собі небезпеку односторонності в напрямках навчання і виховання. Тому було б доцільним, щоб освіта в самостійній Україні у всіх її формах перебувала під керівництвом міністерства освіти. Запереченням такого розв'язання питання про керівництво освітою є, між іншим, справа релігійного виховання молоді й підготовка священиків при наявності в країні різних віровизнань. Але цю справу можна розв'язати в той спосіб, що в керівних органах міністерства освіти мають брати участь представники всіх наявних у країні віровизнань.

Крім того, в міністерстві освіти мають працювати агрономи, інженери, лікарі і т. ін. Такий склад працівників міністерства освіти, з одного боку, забезпечить ґрунтовну підготовку кваліфікованих робітників різних професій, а з другого боку, буде сприяти єдності в напрямках освіти. Кращій організації освіти будуть сприяти також співпраця і обмін думок представників різних галузів культури при обговоренні спірних питань. Зрозуміло, що при такій розбудові міністерства освіти воно має поділятися на відділи в залежності від професійного напрямку освіти. Крім того, при міністерстві освіти мають існувати відділи, що обслуговують певний контингент учнів, а саме дошкільний і позашкільний.

На заключення маємо підкреслити, що, подаючи думки про систему освіти в самостійній Україні, ми далекі від того, щоб визнавати свій проєкт за непомильний. Всякий проєкт має тим більше ваги, чим він міцніше пов'язаний з конкретною дійсністю. Про наш проєкт сказати цього не можна, бо саме існування самостійної української держави є проблемою, що має стати дійсністю лише при умові упертої і жертвенної боротьби українського народу за свою самостійність. А проте ми знаємо, що обов'язком українців є підготовка не тільки до збройної боротьби з ворогами нашого народу, а й до розбудови національної культури після перемоги над ними. Може статися так, що вороги будуть переможені, а коли прийде справа до мирного будівництва на Україні, наш нарід виявить повну невідготованість і це кінець-кінцем може призвести до того, що нами знову опанують якісь спритні чужинці. З цих міркувань я й подаю свій проєкт системи освіти, який має бути, так би мовити, вихідною точкою в розбудові її і предметом дискусій.

Кінець.

